

УДК 347.91/95

Реалізація превентивного способу захисту права власності в цивільному судочинстві

С. О. Короєд,

доктор юридичних наук

Ю. А. Прут,

кандидат юридичних наук

Визначається об'єкт судового захисту в цивільному судочинстві. Здійснюється розмежування охорони і захисту цивільних прав. Наводиться характеристика превентивних позовів. Розкриваються ознаки способів захисту права. Доводиться самостійний характер способу захисту за позовом про превентивний захист права власності. Позов про превентивний захист права власності охарактеризовано як негативний позов про присудження, тобто про присудження до утримання від забороненого посягання.

Ключові слова: цивільне судочинство, спосіб захисту, право власності, превентивний позов.

Koroed S. A., Prut Yu. A. Realization of the preventive way of protection of the property right in civil legal proceedings

Определяется объект судебной защиты в гражданском судопроизводстве. Осуществляется разграничение охраны и защиты гражданских прав. Приводится характеристика превентивных исков. Раскрываются признаки способов защиты права. Доказывается самостоятельный характер способа защиты по иску о превентивной защите права собственности. Иск о превентивной защите права собственности охарактеризован как отрицательный иск о присуждении, то есть о присуждении к воздержанию от запрещенного посягательства.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, способ защиты, право собственности, превентивный иск.

Koroed Sergiy, Prut Ulia. Realization of the preventive way of protection of the property right in civil legal proceedings

It is determining the object of judicial protection in civil proceedings. A distinction is made between security and protection of civil rights. There are given characteristics of preventive

© Короєд Сергій Олександрович – доктор юридичних наук

© Прут Юлія Анатоліївна – кандидат юридичних наук

suits. It is revealed signs of ways to protect the law. It is proved the independent nature of the method of defense on the claim for preventive protection of the property right. The claim for preventive protection of property rights is characterized as a negative claim for adjudgment, that is, for adjudgment for abstaining from prohibited encroachment.

Key words: *civil proceedings, protection method, property right, preventive lawsuit.*

Цивільне судочинство є найпоширенішою та пріоритетною формою судового захисту порушених прав, адже саме в системі судів цивільної юрисдикції розглядаються і вирішуються справи, які зачіпають інтереси мільйонів людей, яких держава визнає найвищою соціальною цінністю. Виходячи із визначених нормами ЦПК України завдань цивільного судочинства (ст. 1) та права на звернення до суду за захистом (ст. 3), а також положень ЦК України про право на захист цивільних прав та інтересів (ст. 15), суд здійснює захист лише порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Наведені положення законодавства свідчать, що цивільне судочинство спрямоване на припинення порушення чи оспорювання прав і законних інтересів, а позов пред'являється в суд лише за фактом порушення прав позивача. Тобто, за загальним правилом, суд не здійснює захист прав “на майбутнє”. Проте законодавством визначено окремі випадки, коли суд все ж таки здійснює захист прав “на майбутнє”. Такими випадками є, зокрема, присудження судом аліментів, а також шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого, у вигляді щомісячних платежів на майбутнє. До таких позовів про захист права “на майбутнє”, на нашу думку, варто віднести й позов власника про заборону вчинення іншою особою дій, які можуть порушити його право, або позов про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню (ч. 2 ст. 386 ЦК України). Такий спосіб захисту права власності ще називають превентивним, хоча в юридичній літературі окремі науковці не визнають його самостійним способом захисту.

Водночас, досліджуючи питання попереджувальних¹ та превентивних позовів², науковці серед цих позовів чомусь на виділяють превентивних позовів про захист права власності. Хоча ще В.М. Гордон зазначав, що російській судовій практиці не чужа ідея позовів, спрямованих до тієї мети, щоб попередити в майбутньому дії, вчинення яких було б порушенням прав позивача. При цьому допустимість позову про заборону мотивована тісним зв'язком між теперішньою шкодою і тією шкодою, яка загрожуватиме в майбутньому³. Враховуючи, що предмет позову повинен співвідноситися із встановленим законом способом захисту прав (бути адекватним йому), для з'ясування як теоретичної, так і законодавчої можливості розгляду в порядку цивільного судочинства превентивного позову про захист права власності як самостійного позову про захист права “на майбутнє” варто передусім встановити самостійність такого способу захисту права власності.

¹ Мурадян Э. М., Тихиня В. Г. Предупредительный иск в гражданском процессе // Правоведение. 1987. № 4. С. 75-79.

² Мурадян Э. М. Превентивные иски // Государство и право. 2001. № 4. С. 23-27; Осокина Г. Л. Иск (теория и практика). Москва: Городец, 2000. 192 с.

³ Гордон В. М. Иск о воспрепятствии (Литературное обозрение). Санкт-Петербург: Типография т-ва “Общественная Польза”, 1913. С. 4.

Враховуючи, що саме із “захистом” права пов’язане завдання цивільного судочинства за чинним ЦПК України, варто спочатку встановити зміст захисту права, який здійснює суд. Так, якщо звернутися до положень ЦПК України 1963 р., то завданнями цивільного судочинства була “охорона” прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у повній відповідності із законодавством. Водночас у ЦПК низки країн СНД, на відміну від ЦПК України завдання цивільного судочинства теж визначаються через “охорону”, але містять при цьому також превентивну (попереджувальну) складову, пов’язану із попередженням правопорушень і зміцненням законності й правопорядку⁴.

Варто зауважити, що в юридичній літературі немає єдиної точки зору, що являє собою “охорона” цивільних правовідносин і що віднесено до їх “захисту”. Найбільш поширеною є точка зору вчених-цивілістів, що охорона являє собою систему засобів, спрямованих на запобігання порушенням прав і інтересів учасників цивільних правовідносин, а захист вступає в дію, коли порушення прав та інтересів вже відбулося. На думку Д.Ю. Притики, захист цивільних прав являє собою систему передбачених законом матеріально-правових та процесуально-правових способів та заходів охорони цивільних прав у випадку їх порушення чи реальної загрози такого порушення, заперечення, оспорювання та невизнання⁵. Охорону і захист учені-цивілісти пов’язують із реалізацією охоронного цивільного правовідношення, яке спрямоване на боротьбу з цивільними правопорушеннями, проявляється в заходах захисту і заходах відповідальності та залежить від способу, який відображений в правоохоронному правовідношенні⁶. Як зазначає Т.В. Сахнова, захист необхідний у випадках, коли здатність суб’єктивного права до реалізації деформована і матеріальне правовідношення не може нормально розвиватися (або закінчитися). Судовий захист спрямовано на усунення цієї деформації в регулятивних матеріальних правовідносинах. Тим самим відбувається відновлення порушеного права, свободи і законного інтересу⁷.

Отже, судовий захист цивільних прав пов’язується не лише з їх порушенням, але й з існуванням реальної загрози такого порушення, внаслідок чого здатність суб’єктивного права до реалізації деформована і матеріальне правовідношення не може нормально розвиватися (або закінчитися). Цим ознакам відповідають і превентивні позови.

Так, як слушно зауважували Е.М. Мурадян і В.Г. Тихиня, найкращий захист – застереження, з’ясування розбіжностей до порушення. Мета попереджувального позову – організація обґрунтованого впливу на ситуацію, яка в іншому випадку, продовжуючи мимовільно розвиватися, призводить

⁴ *Гражданские процессуальные кодексы стран СНГ*. URL: http://www.pravoteka24.com/zakony-drugih-stran/98-grazhdanskiy-processualnyy-kodeks-stran_sng.html.

⁵ Притика Д. Ю. Теоретичні проблеми захисту прав учасників цивільних правовідносин в третейському суді: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2006. С. 13.

⁶ *Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / за загальною редакцією академіка НАПрН України Я. М. Шевченко*. Київ: Харків юридичний, 2011. С. 6, 10-11.

⁷ Сахнова Т. В. Цивилистический процесс: онтология судебной защиты // Вестник гражданского процесса. 2011. № 1. С. 58.

до шкідливих проявів і наслідків, втрати або применшення блага, що охороняється законом⁸. З превентивним позовом пов'язано превентивне рішення, орієнтоване на попередження спору – конфлікту, правопорушення, на те, щоб сприяти, зберегти нормальні відносини, здоровий вид людини, і правовий статус⁹.

Згідно із правовою позицією Верховного Суду України, частиною другою статті 386 ЦК України закріплений окремий превентивний (попереджувальний) спосіб захисту права власності, який на відміну від інших способів передбачає захист права власності у випадку, коли порушення права ще не відбулося, але є підстави вважати, що воно має статися. Зміст такого захисту полягає в тому, що у передбачених законом випадках з метою попередження порушення права власності застосовуються примусові заходи без покладення на нього юридичної відповідальності. Таким чином, виходячи зі змісту частини другої статті 386 ЦК України, позов про превентивний захист права власності може бути пред'явлений власником, який має підстави передбачити можливість порушення свого права власності іншою особою¹⁰.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив: якщо перешкоди в користуванні чи розпорядженні майном усунуто, то відповідно відсутні підстави для звернення до суду з негативним позовом. Проте це не означає відсутність у власника можливості пред'явити позов про заборону порушення права власності, яке може мати місце у майбутньому, що безпосередньо передбачено ч. 2 ст. 386 ЦК¹¹.

Це свідчить про самостійність позову про превентивний захист права власності. Водночас окремі науковці вважають, що превентивний захист не є сам по собі способом захисту суб'єктивного приватного права¹². Існування превентивних позовів називають дуже проблематичним¹³. Хоча такі позови існують і в цивільному праві зарубіжних країн як позови про усунення погрози порушення володіння¹⁴ та були відомі ще дореволюційному цивільному процесу¹⁵.

Ми не можемо погодитися із запереченням превентивного захисту права власності як самостійного способу захисту та вважаємо, що наявні

⁸ Мурадян Э. М., Тихия В. Г. Предупредительный иск в гражданском процессе // Правоведение. 1987. № 4. С. 75-79.

⁹ Мурадян Э. М. Превентивные иски // Государство и право. 2001. № 4. С. 23-27.

¹⁰ Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19.11.2014 у справі № 6-180цс14 // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

¹¹ Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 28 січня 2013 р. № 24-150/0/4-13 «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав» // Офіційний веб-сайт Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: <http://www.sc.gov.ua>.

¹² Кот О. Превентивні способи захисту права власності: доктрина і судова практика // Право власності: європейський досвід та українські реалії: збірник доповідей і матеріалів Міжнародної конференції (м. Київ, 22–23 жовтня 2015 року). Київ: ВАПЕ, 2015. С. 138.

¹³ Осокина Г. Л. Иск (теория и практика). Москва: Городец, 2000. 192 с.

¹⁴ Шимон С. І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навч. посіб. (Курс лекцій). Київ: КНЕУ, 2004. 220 с.

¹⁵ Гордон В. М. Цит. работа.

достатні законодавчі підстави, визнані судовою практикою, про віднесення превентивних позовів про захист права власності до самостійного способу захисту цивільного права, який може бути застосовано судом згідно із ст. 4 ЦПК України.

Як відомо, способом захисту права є визначені матеріальним правом (законом чи договором або випливають з їх положень) примусові заходи, спрямовані на відновлення порушених чи підтвердження оспорюваних чи невизнаних прав, припинення їх порушення, компенсацію заподіяної потерпілому шкоди, або інші заходи, що здатні ліквідувати несприятливі наслідки для потерпілого і впливати на порушника. А.П. Вершинін вважає, що ці дії безпосередньо спрямовані на усунення перешкод на шляху здійснення прав суб'єктами та поділяє способи захисту прав на заходи відповідальності й заходи захисту, що не пов'язані із застосуванням відповідальності¹⁶.

Верховний Суд України роз'яснив судам необхідність враховувати те, що тільки права, свободи та законні інтереси учасників правовідносин, які виникають із визначених законом підстав та інших юридичних фактів, підлягають судовому захисту в передбачений законом та/або договором спосіб¹⁷.

Верховний Суд також роз'яснив, що відповідно до абз. 2 п. 10 ч. 2 ст. 16 ЦК суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом. У тих випадках, коли спеціальна норма закону встановила інший, ніж визначений ст. 16 ЦК, спосіб захисту, застосовується спосіб захисту, встановлений спеціальною нормою. Особа, законний інтерес або право якої порушено, може скористатися способом захисту, який прямо передбачений нормою матеріального права або може скористатися можливістю вибору між декількома способами захисту, якщо це не заборонено законом. Якщо ж спеціальні норми не встановлюють конкретних заходів, то особа має право обрати спосіб із числа передбачених ст. 16 ЦК з урахуванням специфіки порушеного права й характеру правопорушення¹⁸.

Якраз позов власника про заборону вчинення іншою особою дій, які можуть порушити його право, або позов про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню (ч. 2 ст. 386 ЦК України) й втілює в собі самостійний спеціальний, передбачений законом, спосіб захисту права власності, який на підставі ст. 4 ЦПК України повинен застосувати суд за наявності для того підстав.

Такий спосіб захисту відповідає ознакам способів захисту права, оскільки він передбачає заходи, які здатні ліквідувати несприятливі наслідки для

¹⁶ Вершинин А. П. Выбор способа защиты гражданских прав. Санкт-Петербург: Специальный юридический факультет по переподготовке кадров по юридическим наукам Санкт-Петербургского государственного университета, 2000. С. 32-33.

¹⁷ Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 13.06.2007 № 8 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-07>.

¹⁸ Аналіз практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України: Узагальнення Верховного Суду України // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

потерпілого і впливати на порушника, і таким чином усунути між сторонами (або особисто для позивача-власника) правовий конфлікт.

Верховний Суд України в Узагальненні “Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ” теж називає превентивний захист права власності способом захисту права, вказуючи, що зазначений спосіб захисту права власності спрямований на попередження можливого порушення, якого на момент подання позову немає, але при цьому у власника є всі підстави вважати, що дії відповідних осіб неминуче призведуть до порушень його права¹⁹.

Пред’явлення власником і задоволення судом позову про превентивний захист права власності ґрунтується на абсолютному характері права власності та наявності у невизначеного кола оточуючих осіб обов’язку таке право власності не порушувати. Ще М.А. Гурвич характеризував позови, які захищають абсолютне право, негативними позовами про присудження (тобто про присудження до утримання від забороненого посягання)²⁰. Специфіка таких вимог полягає в тому, що при їх задоволенні суд не зобов’язує відповідача до виконання якогось обов’язку, а забороняє йому вчиняти відомі дії і таким чином здійснює в примусовому щодо відповідача порядку охоронний цивільно-правовий обов’язок, який кореспондує позовній вимозі позивача²¹.

У випадку пред’явлення позову про превентивний захист права власності (ч. 2 ст. 386 ЦК України) дії відповідача являють собою порушення меж здійснення його цивільних прав. Адже згідно з ч. 2 і 3 ст. 13 ЦК України при здійсненні своїх прав особа зобов’язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

При цьому об’єктом судового захисту за таким позовом, як різновидом позовів про присудження, буде охоронюваний законом інтерес позивача-власника в розумінні Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 № 18-рп/2004 (справа про охоронюваний законом інтерес).

Усе викладене вище свідчить, що позов про превентивний захист права власності, хоч фактично й спрямований на недопущення порушення права власності у майбутньому, проте він має самостійний об’єкт судового захисту та вчиняється з метою присудження до виконання відповідачем обов’язку утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб.

Koroed Sergiy, Prut Ulia. Realization of the preventive way of protection of the property right in civil legal proceedings

Civil proceedings aimed at stopping the violation or at challenging the rights and legitimate interests, and the claim is filed to the court only on the fact of violation of the rights of the plaintiff.

¹⁹ Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: Узагальнення Верховного Суду України // Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. URL: <http://www.scourt.gov.ua>.

²⁰ Гурвич М. А. Право на иск. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949. – С. 170.

²¹ Крашенинников Е. А. К теории права на иск. Ярославль: Ярославский государственный университет, 1995. С. 38-39.

That is, under general rule, the court protects the rights on “future”. However, it is defined by the law special cases when the court still protects the rights on “future”. These cases are particularly when court award the alimony and also harm caused by mutilation, by other health damage or by the death of the victim in the form of monthly payments in the future. Such lawsuits on protection of right on “future”, in our opinion, should include lawsuit of owner on prohibition for another person to conduct actions which may violate right of plaintiff or lawsuit on conduction of certain actions for prevention of such violations (ch. 2, art. 386 Civil Code of Ukraine). This way of protection of property right is called preventive, although in legal literature, some scholars do not recognize this as an independent way of protection.

It is verified that the judicial protection of civil rights is related not only to their violation, but to the existence of a real threat of such violation, resulting in the fact that capacity of the subjective right to implement is deformed and material relationship, because of that, cannot develop normally (or expire). These attributes match preventive lawsuits.

Lawsuit of the owner on prohibition for another person to conduct actions which may violate right of plaintiff or lawsuit on conduction of certain actions for prevention of such violations (ch. 2, art. 386 Civil Code of Ukraine) embodies own special, provided by the law, way to protect property right, that under art. 4 of CPC of Ukraine must be applied by a court in case of occurrence of certain grounds for it.

This method meets the attributes of ways to protect the rights, because it includes measures that are able to eliminate the adverse impact on the victim and affect the offender, and thus eliminate the legal conflict between the parties (or personally plaintiff - owner).

In the event of filing of lawsuit on preventive protection of property (ch. 2, art. 386 of Civil Code of Ukraine), actions of the defendant constitute a violation of limits of his civil rights because under sections 2 and 3, art. 13 of Civil Code of Ukraine in the exercise of their rights person is obliged to withhold from acts that could violate the rights of others, harm the environment or cultural heritage. It is not allowed an actions of person committed with the intent to harm another person and abuse the law in other ways. In this case, the object of legal protection for such a lawsuit, as a kind of lawsuits for adjudgments, shall be protected by law the interest of plaintiff -owner.

The above indicates that a lawsuit for the preventive protection of property rights even considering the fact that it actually aimed at preventing violations of property right in the future, but it has its own object of judicial review and committed for the purpose of adjudgment for the defendant to fulfill the obligation to withhold from actions that could violate the rights of others.

Key words: civil proceedings, protection method, property right, preventive lawsuit.